

УДК 821.161-2-1.08

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МИСТЕЦТВА СЛОВА І МУЗИКИ

Косінова О. М.

У статті розглядається взаємозв'язок музичного мистецтва та мистецтва слова. Оскільки давні мислителі порівнювали слово з еліксиром життя, одна крапля якого може повернути натхнення, вказати особистості та всьому народові правильний шлях, ораторське мистецтво завжди визнавалося необхідною і складною творчістю, вважалося "царицею мистецтв".

У центрі уваги матеріалу – творчість непересічної особистості кінця XIX – початку XX століття – Філіппі Мишуги, який стверджував, що спів є продовжена мова. Мишуга був першим в Україні, хто прагнув вивести вокальну школу із сфери тайни, це була справжня революційна методика для тогочасного вокального мистецтва. Таким чином, принцип свідомого оволодіння технікою голосодобування був новаторським і прогресивним, а творчий спадок видатного українського майстра, співака-педагога Філіппі Мишуги та його відомий вислів про спів як подовжену мову яскраво підкреслює тісний взаємозв'язок музичного мистецтва та мистецтва слова. Отже, звернення до педагогічної спадщини Мишуги дозволяє трактувати творчий доробок співака як певний феномен на тлі мистецьких пошуків XIX – початку XX століття.

Ключові слова: слово, ораторське мистецтво, музичне мистецтво, спів, педагог.

В статье рассматривается взаимосвязь музыкального искусства и искусства слова. Поскольку древние мыслители сравнивали слово с эликсиром жизни, одна капля которого может возратить вдохновение, указать как отдельной личности, так и всему народу правильный путь, ораторское искусство всегда считалось необходимым и сложным творчеством, "царицей искусств".

В центре внимания материала – творчество незаурядной личности конца XIX – начала XX века – Филиппи Мишуги, который утверждал, что пение – это продолжение речи. Мишуга был первым в Украине, кто пытался вывести вокальную школу из сферы тайны, что было настоящей революционной методикой для вокального искусства того времени. Таким образом, принцип сознательного овладения техникой голосостроения был новаторским и прогрессивным, а творческое наследие выдающегося украинского мастера, певца-педагога Филиппи Мишуги и его известное высказывание о пении как продолжении речи лишний раз подчёркивает тесную взаимосвязь музыкального искусства и искусства слова. Таким образом, обращение к педагогическому наследию Мишуги позволяет трактовать творческое наследие певца как определённый феномен на фоне художественных поисков XIX – начала XX века.

Ключевые слова: слово, ораторское искусство, музыкальное искусство, пение, педагог.

The article deals with the relationship of music and art expression. Since ancient thinkers compared the word with the elixir of life, one drop of which can turn inspiration, show the right way for the individual and all the people, rhetoric has always recognized the essential and challenging creativity, considered to be "the queen of the arts". in the late 19th early 20th centuries – Myshuha Filippi, who claimed that singing is a continued speech. Mishuha was the first in Ukraine who wanted to bring the vocal school from the scope of the mystery, it was a real revolutionary technique for the contemporary vocal art. The principle of conscious mastery of voice productivity technique at the time was innovative and progressive, and creative legacy of famous Ukrainian artist, singer, teacher Filippi Mishuha and his famous saying about singing as extended language clearly highlights the close relationship of music and art expression. Consequently, an appeal to Mishuha's pedagogical heritage can interpret the creative achievements of the singer as a phenomenon in art searches of the 19th early 20th centuries.

Key words: word, oratory art, musical art, singing, teacher.

В епоху демократичного розквіту справжньою риторичною скарбницею стали Давня Греція, Давній Рим. До наших днів дійшли тридцять промов давньогрецького оратора Демосфена, у тому числі відома промова "Про вінок". Жодна з них не є плодом імпровізації, а є результатом тривалої, копіткої праці. Великий трудівник Демосфен цілі ночі проводив за риторичною роботою, тому його недруги говорили, що промови Демосфена тхнуть лампадною олією, яку він спалював у величезній кількості, хоча вони були "свіжими й чарівними, наче щойно вилились із грудей ... наповнені життям, емоціями і, подібно творінням Фідіаса, не мають на собі жодних слідів різця, що працював так ретельно" [8, с. 29].

У Давньому Римі народ брав безпосередню участь у вирішенні державних та судових справ, тому сила ораторського слова, риторичного мистецтва була надзвичайно великою. Видатний теоретик та практик риторики Марк Туллій Цицерон написав і виголосив низку ораторських шедеврів: "Брут", "Про знаменитих ораторів", "Оратор", "Про оратора" тощо. Інший видатний оратор, Марк Фабій Квінтіліан, створив оригінальну систему навчання риторики на основі принципів Цицерона у вигляді 12 книг риторичних настанов. У "Бруті" Цицерон називав риторичну "матір'ю усього, що добре зроблено й сказано" [8, с. 29]. Він відпрацював простий, блискучий, пристрасний, патетичний ораторський стиль, вважаючи складовими успіху оратора освіту, природний дар і ораторські вправи. Найбільш відомими ораторами Київської Русі були Іларіон та Кирило Туровський.

Тривалий час Києво-Могилянська академія була єдиним вогнищем просвіти й культури в Україні, Росії, значною мірою і в Білорусі та південних слов'янських країнах, мала статус відомого європейського навчального закладу, а слава про її випускників-просвітителів сягала світового масштабу. У закладі було накопичено унікальний досвід виховання і навчання українських, російських та інших риторів. Риторика в академії була найбільш популярним предметом, бо мала практичне застосування; студенти створювали ораторські промови, орації, були бажаними учасниками багатьох урочистих громадських та церковних подій.

Першим друкованим підручником риторики в академії була книга професора Іоанікія Галятівського "Наука, або Спосіб зложення казання". Риторичну спадщину цього автора відзначав тісний зв'язок із життям, соціально-політичними та релігійними проблемами того часу.

Також відомим підручником, складеним українським автором, за яким читалася риторика в Києво-Могилянській академії, був курс професора Йосифа Кононовича-Горбацького, який був високоосвіченою людиною, чудово знав мови, античних авторів, орієнтувався у сучасних йому напрямках філософської й богословської думки. Він є автором найстарішого в Україні курсу риторики "Orator Mohileanus Marci Tullii Cicero-nis apparatus partitionibus excultus" ("Оратор могилянський, прикрашений найдосконалішими ораторськими розділами Марка Тулія Цицерона"). У риторичній Кононович-Горбацький наголошує, що оратору, який прагне досягти найвищої досконалості, слід мати високу різнобічну освіту, найбільше – історичну й філософську.

Феофан Прокопович – видатний слов'янський оратор, вчений, письменник, політичний і громадський діяч, автор трактатів, проповідей ("Духовний регламент", "Слово о власти и чести царской", "Правда воли монаршей", ода на честь Полтавської битви "Епінікіон" та ін.), один із засновників стилю українського бароко з його демократичним характером, зв'язком з народною творчістю, творчим використанням культурної спадщини античності. Протягом 1708–1709 р. у Києво-Могилянській академії він читав лекційний курс риторики, яку вважав "царицею душ", "княгинією мистецтв" "унікальною наукою про слово". Риторика, яку створив Ф. Прокопович, складалася з десяти книг: I – загальні вступні настанови; II – про підбір доказів і про ампліфікацію; III – про розміщення матеріалу; IV – про мовно-стилістичне оформлення; V – про трактування почуттів; VI – про метод писання історії і про листи; VII – про судовий і дорадчий рід промов; VIII – про епідейктичний, або прикрашувальний, рід промови; IX – дещо про священне красномовство; X – про пам'ять і виголошування [8, с. 38].

У 1919 р. у Петрограді відкрився унікальний навчальний заклад – Інститут живого слова. Відкриття цього закладу було надзвичайним явищем для історії риторики не лише в Росії, а й за її межами. За найновішими програмами тут готували педагогів загальноосвітньої школи, викладачів-спеціалістів з мистецтва мовлення, ораторів судових, духовних, політичних, а також співаків, письменників, акторів (!) тощо. До програми входили такі предмети: теорія й історія ораторського мистецтва, теорія поезії, прози, історія декламації, ритміка вірша, ритміка прози тощо. Активно й плідно працювали три відділи Інституту живого слова – науковий, навчальний і просвітницький. Заклад "сприяв об'єднанню усіх творчих і наукових сил у цій галузі, організував конференції, з'їзди, конкурси, короткотермінові курси, клуби, гуртки, публічні лекції, диспути, мітинги, дбаючи про запровадження у програми навчальних закладів та позашкільних установ спеціальних риторичних курсів" [8, с. 45].

Демократична хвиля 20-х років ХХ ст. стимулювала розвиток риторики, бо збільшився обсяг дорадчої промови у багатьох сферах державного й громадського життя. З'явилися риторичні праці О. В. Міртова "Умение говорить публично" (1927 р.), В. Гофмана "Слово оратора" (1932 р.), В. Виноградова "О художественной прозе" (1930 р.), збірники "Русская речь" за редакцією А. Щерби тощо. На жаль, разом із зміною соціально-політичної, ідеологічної ситуації в країні знизився інтерес до риторики, її розвитку, риторські кадри масово знищуються.

Треба зауважити, що науково обґрунтована й педагогічно вивірена система викладання літератури у школі, предмета якнайтісніше пов'язаного з ораторським мистецтвом, була в цілому завершена у навчальному посібнику "Українська література в середній школі. Курс методики", який був виданий у 1962 році. Тут чітко визначалася мета літературної освіти учнів, яку Т. Ф. Бугайко бачила у вихованні людини, розширенні її інтелектуальних можливостей, збагаченні її емоційної сфери та розвитку образного мислення. У посібнику стверджувалося, що без розвитку культури почуттів і переживань формування повноцінної особистості неможливе.

Говорячи про ораторську майстерність, не можна не згадати вислів непере-січної особистості української сцени ХІХ – початку ХХ ст. Філіппі Мишуги, який стверджував, що спів – то є продовжена мова.

Мишуга був першим в Україні, хто прагнув вивести вокальну школу із сфери таїни. Для того часу це була справжня революція у вокальному мистецтві. Він "активно вивчав суміжні науки: анатомію, фізіологію, акустику. Пояснюючи учням процес звукоутворення, співак демонстрував схему побудови голосового апарату, щоб вони мали уяву про роботу кожного його органу під час розмови і співу" [9, с. 139]. У листі до Лучаківського від 19 вересня 1908 р. Мишуга зазначав: "Мій спосіб науки опертий на цілком новій системі, яку я сам придумав. Спів – то продовжені склади мови. Всі слова треба виразно вимовляти одним безперервним звуком, а голос повинен опиратись об одну і ту саму точку при зміні голосних. Резонансова точка знаходиться в щілині між двома верхніми передніми зубами, тут при допомозі носового резонансу голос дзвенить найприємніше... Так треба правильно говорити і так само співати" [4, с. 30]. Коли на іспитах в кінці року він звів близько десяти своїх учнів в один чотириголосний ансамбль, то здавалося, що "грає струнний квартет: одна манера ставити голос, одна точка голосової опори й резонанс об'єднували всіх в одне ціле" [4, с. 48]. 20 травня 1907 р. в Києві відбувся публічний іспит студентів Мишуги. Газета "Рада" від 23 листопада 1907 р. детально коментувала цей іспит: "Як свідомий українець, маєстро викладає свою науку на українській мові і вчить своїх учнів співати на прикладах не тільки російських творів, але й українських". Газета відзначала, що іспит відбувався незвично. Спочатку студенти проспівали тональну гаму і рухливі вправи, потім усі хором виконали дует "Уж вечер" з "Пікової дами" Чайковського, далі кожен учень спочатку розповідав, на чому стоїть суть школи маєстро, а потім на прикладах пояснював, чого можна досягнути в співі його методом [9, с. 140].

У лекціях Мишуги співоче мистецтво піднеслось на рівень більш-менш точної науки. Він наголошував, що спів – це теж мова, але з продовженими складами у відповідних музично-вокальних звуках. Речення складаються зі слів, слова зі складів, склади з літер. Літери своєю чергою поділяються на голосні, на яких можна затримати й розвинути повний звук, і приголосні, що звучать коротко і служать у

сполученні з голосними лише для творення і вимови складів. Завданням науки співу має бути вирівнювання голосу шляхом виспівування всіх цих голосних, щоб барви голосу, його тембр, були по можливості однаковими на відкритих, напіввідкритих і закритих голосних [9, с. 140].

Розуміючи, як багато потрібно осягнути для оволодіння мистецтвом співу, Мишуга вимагав обов'язкової присутності учнів класу під час занять: "Перед ним стояли в ряд учні 12–15 душ, і кожний по черзі співав коротеньку вправу, а Олександр Пилипович поправляв його і заставляв інших уважно слухати: "Ви мусите слухати один одного, щоб виробити *вокальний слух* у себе і розуміти свої помилки, зрозумівши чужі. Свого голосу ти ніколи не можеш чути таким, яким він є справді назовні для слухачів, бо ти його чуєш зсередини, як ще не вмієш співати. Контроля для самого себе така: давай звук і закрив вуха; коли закривши вуха, нічого не чуєш, то значить, що голос випускаєш так, як слід, коли ж голосно лящить в тебе в вухах, то це знак, що він слабо виходить назовні і слухачі тебе слабо чують" [9, с. 140–141]. Таким чином, кожен із учнів не тільки сам учився, а й поступово вчився виправляти помилки інших, розвиваючи вокальний слух та засвоюючи великий репертуар.

Таким чином, одним із основних новаторських принципів у методиці викладання Мишуги було те, що він прагнув прищепити своїм учням свідоме розуміння і ставлення до процесу формування голосу, вважаючи, що учень повинен мати правильне уявлення про роботу голосового апарату і навчитись свідомо формувати співочий звук, знаючи теорію голосодобування. На думку Мишуги, "голос – це інструмент, який не дається співакові готовим, як, скажімо, музиканту скрипка, фортепіано і т. п., його треба створити собі самому, з допомогою педагога і навчитись досконало володіти ним" [3, с. 382].

Мишуга був надзвичайно вимогливим і послідовним у розвитку вокальної техніки. Голосові дані своїх учнів він розвивав повільно, з особливою обережністю і витримкою в межах відповідного діапазону: "Поки голос ще не поставлений, слід уникати вправ, написаних ширше (вище і нижче), ніж п'ятилінійний нотний стан. Жіночим голосам і тенорам співати вправи не вище "соль". Баритони і басы теж повинні дотримуватися того ж правила, але в басовому ключі. Баритон має починати вправи від "ля" чи навіть від "сі" (на другій лінійці) і не йти вище "до" або "ре" (на першій додатковій лінійці)" [9, с. 141–142]. Інколи він декілька місяців тримав молодого вокаліста на трьох, чотирьох нотах: "На цих середніх п'яти нотах він тримав учня рік і два. Співати щось без його дозволу, – пише Щербаківський, – категорично заборонялось" [3, с. 91]. Цікавим прийомом в усвідомленні техніки звуковедення було те, що педагог вимагав у письмовій формі так званих "звітів". Слід зазначити, що всі без винятку звіти виявляють основні методичні вимоги Мишуги, поділені на питання: 1) про відкриття горла при позіху; 2) про спрямування звука в резонаторну точку; 3) про формування співочої дикції; 4) про співоче дихання і його тренування тощо.

Отже, авторський принцип свідомого оволодіння технікою голосодобування Філіппі Мишуги для XIX – початку XX століття був новаторським і прогресивним, а творчий спадок видатного українського співака-педагога та його відомий вислів про спів як подовжену мову яскраво підкреслює тісний взаємозв'язок музичного мистецтва та мистецтва слова.

Література

1. Вайда-Королевич Я. Жизнь в искусстве / Я. Вайда-Королевич. – М., 1965. – 344 с.
2. Ващенко Н. Зустріч Олександра Мишуги та Папи Бенедикта XV в контексті благодійної діяльності митця [Електронний ресурс] / Н. Ващенко // Естетика і етика педагогічної дії. – 2015. – Вип. 10. – С. 60–67. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eepd_2015_10_8. – Назва з екрана.
3. Головащенко М. Олександр Мишуга. Спогади, матеріали, листи / М. Головащенко. – К. : Музична Україна, 1971.
4. Деркач І. Видатний співак / І. Деркач. – Львів : Каменяр, 1964.
5. Капська А. Мистецтво живого слова : метод. реком. для керівника шкільного гуртка художнього слова / А. Капська. – К. : Освіта, 1993. – 64 с.
6. Микиша М. Практичні основи вокального мистецтва / М. Микиша. – К. : Музична Україна, 1971. – 92 с.

7. Німчук І. Олександр Мишуга – митець і людина / І. Німчук, Л. Мишуга. – Львів, 1938.
8. Сагач Г. Риторика / Г. Сагач. – К. : Видавничий Дім "Ін Юре", 2000. – 566 с.
9. Свобода Н. Олександр Мишуга і його новаторські педагогічні принципи / Н. Свобода // Вісник Львів. ун-ту. Серія "Мистецтво". – 2003. – Вип. 3. – С. 137–145.